

hány kitűzését elvetette (példaként: a praktikus tudás preferálása – szerencsére – kihullott köreiből), közelebbi céljait általános társadalmi igényné szublimálta, e jelenség pozitív és negatív oldalával együtt. Ugyanis azzal, hogy ezek az igények kikerültek az iskola falai közül, egyrészt általános érvényt kaptak, másrészt a külső autoritás képviseli őket (ismét), még ha az immár megfoghatatlan is; nem is szólva azokról a pontokról, melyek az oktatás körülményeit demokratizálták volna, és melyek most újfent kicsapongó viselkedésként köszönnek vissza (azaz: nem köszönnek vissza) a folyosókon.

Az iskola és a külvilág között nem csupán a főkapu és a tűzfalak teremtenek kapcsolatot; tanítási gyakorlatom során tapasztaltam, hogy az osztályok zömében az ablak mellett ülő padosor tagjai sokkal kritikaiabb-aktívabb magatartást mutatnak, mindenképpen szélesebb spektrumon mozognak gondolataik. Ha a kritikai attitűd nem csupán informális keretek között terjedne, intézményesült formában ablakot mutathatna mindenki számára.

Jegyzet

- (1) Adorno, 1999. 99.
 (2) Forrás: Jay, Martin (1983): Adorno in Amerika. In: Friedeburg, Ludwig von – Habermas, Jürgen (Hrsg.): *Adorno-Konferenz 1983*. Suhrkamp, Frankfurt am Main. 354–387.
 (3) Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Adorno nem csupán a pragmatikus amerikai oktatási rend pozitív oldalát figyelte meg, hanem árnyoldalát is: ebben a funkcionális rendszerben a tanár nem más, mint aki saját ismereteit forgalmazza, azaz váltja kézpénzre. Németországban mindez, szerzőnk szerint, azzal a sajnálattal is kiegészül, hogy a tanár nem tudja saját hasznára fordítani ismereteit. Vö. Adorno, 2000. 16.

(4) A későbbiekben is ezzel a véleményével talált párhuzamot a '68-as diákmozgalmakkal – még ha módszereiket el is vetette.

(5) Adorno, 2000

(6) Vö. Adorno, 2000. 19. „[az iskolában kialakult kettős hierarchiáról] egyrészt létezik egy hivatalos, a szellemi eredmény [...] alapján kialakított hierarchia, valamint egy nem hivatalos hierarchia is, amelyben a fizikai erő, a »vásottság«, és bizonyos gyakorlatias szellemi képességek (amelyeket a hivatalos hierarchia nem honorál) játszanak szerepet.”

(7) Adorno, 2000. 16.

(8) Itt jegyezném meg, hogy Adorno filozófiai gyökerei között nem csupán a társadalomelméletek megalkotói, hanem az etikán túllépő kérdésekkel foglalkozó gondolkodók (Kierkegaard és különösen Freud) is meghatározó szerepet kapnak.

(9) i.m. 17.

(10) i.m. 19.

(11) i.m. 20.

(12) Itt jegyezném meg, hogy ez a bizonyos „gyakorlatias” példa hazánkban nem szemlélhető, hiszen itt eme gondolatkör kevésbé feldolgozott.

(13) Forrás: *Gur-Ze'ev*, é.n.

(14) Forrás: *Magendzo*, 2002.

Irodalom

Adorno, Theodor Wiesengrund (1964): *Philosophie und Lehrer*. In: *Eingriffe – Neun kritische Modelle*. Suhrkamp, Frankfurt am Main. 29–53.

Adorno, Theodor Wiesengrund (1999): A félműveltség elmélete. Ford.: Novák Zsolt – Erdélyi Ágnes, In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest.

Adorno, Theodor Wiesengrund (2000): A tanári hivatás tabuiról. Ford.: Nemes Péter. 2000, 12. 9. 14–21. Gur-Ze'ev, Ilan (én.): *Critical Theory and the Possibility of a Non-Repressive Critical Pedagogy*. Elektronikus dokumentum: <http://construct.haifa.ac.il/~ilangz/Adorno162.html>

Magendzo K., Abraham (2002): *Human Rights Education as Critical Pedagogy*. Elektronikus dokumentum: <http://www.hrea.org/lists/hr-education/markup/msg00963.html>

Weiss János (2002): Adorno utolsó előadásai. In: *uő: Metafizika és esztétika – Tanulmányok Adorno hagyatékáról*. Áron, Budapest. 232–238.

Kovács Balázs

Szűkszavú lojalitás?

Az Udvar és hazánk a sárospataki tankönyvekben

A Sárospataki Református Kollégiumban a 18. és a 19. század fordulóján messzire mutató tanrendi-tantervi változások mentek végbe. A legfon-

tosabb újdonságnak a magyar nyelvű tanítás gyors elterjedése a középfokú, majd az akadémiai képzésben, a korabeli igényeket minden tekintetben kielégítő, országos hi-

rú jogi oktatás bevezetése és a természet-tudományok korszerű tanításának térnyerése számított. A tantervi változásoknak megfelelően megszilárdult egy koncentrikusan bővülő, minden tárgyból lehetőleg az „arany középutat” követő s a tehetségeket külön gondozó rendszer.

A filozófiában a racionalizmus jegyében, a történelem tanításában pedig az újabb korok részletesebb vizsgálata kapcsán következtek be jelentős változások, de egyre meghatározóbbá váltak a honismeret szempontjai is. Sorra születtek a pataki tanárok tollából az új tankönyvek, folyamatosan törekedtek a külföldi szakkönyvek beszerzésére, hangsúlyosabbá vált a kollégiumi könyvtár gyarapítása és használata. (1) A korábbi, szélsőségesen egyoldalú filozófiai és teológiai jelleg helyére a természettudományok és a humán tárgyak modern tanítása lépett. Ezúttal a történelem és a gazdasági-politikai földrajz tanításának egy akkor még kicsiny, de a reformkorhoz vezető átmeneti korszakban a Patakon uralkodó felfogást és körülményeket jól jellemző szeletét vizsgáljuk meg. A pataki tanárok munkáiban, illetve a képzés során használt tankönyvekben az Ausztriával, Béccsel és a központi hatalommal kapcsolatos véleményeket gyűjtjük össze. A földrajzi kötetekben elsősorban az osztrák tartományok gazdasági, politikai, vallási, esetleg társadalmi viszonyainak ismertetését figyeljük meg, míg a történelmi kötetekben a 18. század közepétől zajló események értékelését, valamint néhány korábbi, a politikai felfogásról különösen sokat eláruló esemény (például a Dózsa-féle felkelés vagy a Rákóczi-szabadságharc) megítélését tesszük vizsgálatunk tárgyává. Célunk ezzel kettős: részben a gyakorlati életben jól hasznosítható és a reformkori sommás véleményalkotáshoz egyaránt elengedhetetlen információk mennyiségét igyekszünk felmérni. Másrészt arra vagyunk kíváncsiak, hogy a tanítás-tanulás során a vonatkozó tananyagot miként egészítette ki a tanár vagy a közvetlen környezet véleménye. Így talán az eddigieknél egyértelműbb képet kapunk arról, milyen mértékben alapozódott konkrét információkra a szellemisége nyomán sokszor emle-

getett, a nemzeti mozgalmakat izgatottan fogadó pataki diákság. Illetve mennyire volt pusztán érzelmi eredetű és a környezet állásfoglalásában gyökerező a 18. század végén és a 19. század első felében oly kiváló hazafiakat (*Kazinczy Ferenc, Decsy Sámuel, Fáy András, Palóczy László, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan*) nevelő intézményben kibontakozó nemzeti ellenállás. (2)

A földrajz- és történelemtanítás általános jellemzői

Az I. Ratio Educationis fontos vívmányaként emlegetjük a hazai történelemmel, földrajzi viszonyokkal kapcsolatos tudnivalók arányának növekedését. Az iskolák hagyományos, teológiai-filozófiai szemléletével szemben az első oktatási kódexben teret hódított a világi életben jobban hasznosítható tárgyak, ismeretkörök tanítása, s ennek részét képezte az előzőnél jóval részletesebb, korszerűbb földrajzi, történelmi tudás is. Igaz, a Ratio érvényesülése többnyire elmaradt, ám a világi értelmiségi réteg iránti igények megmaradtak, s így a katolikus és – a Ratiótól eleve elzárkózó – protestáns oktatásban ugyan eltérő mértékben, de egyaránt nyomot hagytak e törekvések. (3)

Bár a leggyorsabban talán Sárospatakon alkalmazkodtak az új idők követelményeire, a többi református és evangélikus intézményben is megjelentek a modern történelmi, földrajzi követelmények. (4) Még a történetírás szerint konzervatívabb debreceni kollégiumban is észrevehetőek a változások, a könyvtár gyarapodása például egyértelműen bizonyítja a korszerű ismeretek bővülését: mind a történelmi, mind pedig a földrajzi művek közül kiemelt jelentőséget kaptak az újabban született kötetek. (5) A bibliotéka gazdagodása azért is lényeges, mert mindkét Ratio elhanyagolta a földrajzi és történelmi tankönyveket, s a korábbi állapotokat szentesítve nem gondoskodott új tankönyvek kijelöléséről vagy megíratásáról. A jó tankönyvek hiánya alapvetően megszabta a szemléltetés s a történelmi, közgazdasági és statisztikai szemlélet terjedésével mégiscsak fejlődő

dő földrajzoktatás határait. Sokáig *Comenius*, *Tomka-Szászky János* és *Bél Mátyás* munkáját kényszerültek használni, s csak az 1770-es évek elején *Losontzi István* „Hármas Kis Tükör” című műve jelentett változást. A megfelelő tankönyvek, térképek hiánya egészen a 19. század közepéig jellemző maradt a természeti és a gazdasági-politikai földrajz oktatásában egyaránt. (6) A történelem helyzete hasonlóan alakult: az alapos műveltség egyik feltételévé vált ugyan a haza és a közelmúlt történetének ismerete, szaporodtak is a forráskiadványok és a Magyarország történetét összefoglaló munkák, ám a hagyományos történelemfelfogás épp az oktatási hiányosságok miatt még nem rendült meg. (7)

Az oktatás és a világi értelmiségi réteg szélesedése, a nemzeti nyelv erősödése, a magyar nyelvű sajtó és színjátszás megszületése, az olvasókörök és kölcsönkönyvtárak kialakulása egyaránt növelte Magyarországon a könyvek iránti érdeklődést. A politikai klíma 1790-es évekbeli megváltozása ellenére a felvilágosodás kitorolhatatlan, a reformkori vívmányokat megalapozó nyomokat hagyott az olvasás kultúrájában. (8) A könyvkiadás sarkalatos problémájának számított a cenzúra. Az 1770–80-as években ez az intézmény – a felvilágosult abszolutizmus elvárásainak megfelelően – vesztített korábbi szigorúságából, *II. József* különösen engedékeny volt a bíráló hangokkal szemben, sőt a kéziratok ellenőrzése esetenként formálissá is vált. (9) Ám figyelembe kell vennünk, hogy ez a viszonylagos engedékenység épp a tankönyvek esetében volt a legkevésbé markáns. Ráadásul a szabadabb légkör nem bizonyult tartósnak, a század legvégétől ismét nyomasztó teherként, eredményes elszigetelő tényezőként hatott a hazai szellemi életre a nem túl következetes, ám annál rigorózusabb könyvvizsgálás. (10)

Földrajzi művek

Bár a földrajztanítást Sárospatakon Comenius és *Csécsi János* révén korábban is nagy jelentőséggel bírt (11), önálló tárgyként, rendszeresen az elsőtől a hetedi-

kig csak 1786-tól, a kilencedik évig pedig 1804-től szerepelt a tantervben. Nagy hangsúlyt helyeztek hazánk és Európa alaposabb vizsgálatára, sőt az utolsó évben bizonyos gazdaságföldrajzi kérdések tárgyalásába is belefogtak. Kétévi alapozást követően a harmadik évben Magyarország és Erdély, a negyedikben Európa, az ötödikben pedig Németország, Ausztria, Cseh- és Morvaország általános jellemzőinek ismertetése következett. (12) Az 1810-es tantervben megerősített földrajzi képzés azonban a tankönyvproblémák miatt mégsem lehetett igazán színvonalas. (13)

A 19. század talán legismertebb tankönyvének számító „Hármas Kis Tükör”-t Losontzi Hányoki István nagykörsi tanár írta 1771-ben. A főként magyar nyelvűsége miatt példátlanul sikeres kötet 1771–1849 között legalább hetven kiadást ért meg, kisebb kiegészítésekkel szinte évente új változata jelent meg. A Magyarország mellett Erdéllyel is foglalkozó mű első ötödében bevezetésként „Szent História” címmel a szerző – szinte bevallott – céljának megfelelően a cenzúra éberségét, figyelmét kijátszani hivatott általános történeti rész olvasható. A földrajzi rész a vármegyék, valamint az ország polgári állapotának szűkszavú ismertetéséből áll. A megyéket a korszak tankönyveiben elterjedt módszer, a rövid strófák segítségével sorolja fel, s mindegyikhez a legfontosabb városokat, tájegységeket kapcsolja és ezekhez esetleg néhány egyéb, főként gazdasági jellegű megjegyzést fűz. Ennek megfelelően a tanuló a városok, várak, főbb folyók, hegyek mellett többek között Túróc megye jövedelmező disznó- és juhtartásáról, Tolna és Zemplén jó boráról, a felvidéki gazdag bányavárosokról, Liptó szegénységéről szerezhetett tudomást. A könyv csak kivételesen szól a művelődési viszonyok fejlettségéről – például Somogy, valamint a közbiztonság hiánya miatt igen veszélyes Borsod megyét elmarasztalja ebben a tekintetben, míg Zemplént éppen Patak, „nemzetünk scholája” miatt kiemeli. Felekezeti különbségekről, a katolikus-protestáns arányokról nem olvashattak ebben a részben, mindössze Ung

megye leírásában áll, hogy „az orosz püspök is itt lakik”. Nemzetiségi különbségekről is csak néhány közvetítés szól: Árva megyénél írja, hogy „Itt lakik a tótság zűrös ház népével, / És a szegénységnek él zab kenyérével.”; Arad vármegyében a „vad rátság”, Zarándban pedig a „félelmes, vad oláhság” él. Békés megyéhez érven külön megemlíti *Harruckern* báró uralmát. A geográfiai részben a hazafias szemlélet nem igazán jellemző: csak kivételes esetekben, akkor ugyan meglepő nyíltsággal, fordul elő ilyen megállapítás. Amikor például Komárom megye várait tárgyalja, megállapítja: „Itt Almás, Kots, Tata, Szöny, Komárom vára / ki még nem jutott ellenségnek karjára.”; vagy Győr megye esetében: „Korontzo is itt van mely nemes hírében, a sok kurutz el veszett véres mezéjében.” A következőkben kiskaté, azaz kérdés-felelet formájában röviden vázolja a Habsburgok 1687-től öröklődő hatalmának legfőbb jellemzőit: a törökök kiűzésének hatalmas tette után *I. Lipót* megszerezte az örökletes uralom jogát, amelyet 1723-ban leányágra is kiterjesztettek. Majd a felséges, bölcs uralkodó által gyakorolt jogok rövid, tételszerű áttekintésével zárul a fejezet. A társadalom, az államigazgatási szervek, főtisztviselők, a települések jogi típusainak és az országban honos felekezetek szervezeti felépítésének leírása szintén ugyanilyen tömör, természetesen száraz, mentes mindenfajta érzelmi alapú megjegyzéstől. (14)

Egy kéziratos vázlat betekintést nyújt abba, hogy mit tanultak a német nyelvű területek, illetve a Habsburg Birodalomhoz tartozó – köztük az erdélyi és magyarországi – területek földrajzáról az ötödik osztályban a pataki alsó syntaxisták. Losontzi geográfiai jellemzéséhez képest ez részletesebben taglalta előbb a tájegységeket, a természeti földrajz elemeit, majd az épített környezet főbb sajátosságait is. Ellentétben a „Hármas Kis Tükör”-rel, konkrét adatokat is tartalmaz az egyes tartományok és némelyik város területi nagyságára és lakosságára vonatkozóan. A tavak, folyók, hegységek felsorolása mellett nagy hangsúlyt kapnak a gazdasági jellem-

zők. Így általánosságban a gazdag nyersanyagforrásokról, a kiváló természeti lehetőségekről, a ló-, juh-, marhatenyésztés lehetőségeiről, a növényvilágról, a kiváltképp Magyarországra jellemző nagyszerű bor- és gyümölcstermesztési adottságokról, végül a főként német és olasz tartományokra érvényes fejlett iparról, vászon-, gyapjú-, bőr-, üveg-, dohány-, pamut-, réz- és vasipari termeléssel foglalkozó „fabrikákról” számol be a szerző. Az ipari feltetelek taglalásánál külön kiemeli a szöveg II. József fejlesztéseinek jelentőségét. Ugyancsak a Birodalom általános jellemzőinek sorában olvashatunk a vallási sokszínűségről, amelynek arányaira azonban ezúttal sem találunk utalást.

Ahogy az egész jegyzetben, az osztrák területekre vonatkozó részben is a legfontosabb városok néhány mondatos bemutatása alkotja a tananyag gerincét. Alsó-Ausztriánál Laxenburg csodálatos vára, Baden tüdőgyógytáza és pompás fürdői, Bécsújhely sokszínű ipara és színvonalas katonai akadémiaja, Theresienfeld *Mária Terézia* alapította, nyugalmazott tisztek lakhelyéül szolgáló városa és Aspern múltja (a Duna melletti faluban győztek 1809-ben a francia csapatok fölött) kerül kiemelésre. A szerző szerint Bécsben, a 300 ezres, csodálatos fővárosban az egyetem, a Burg, a császári bibliotéka, József császár ércszobra, a Szent István-templom, az akadémia, a siketnéma-iskola, a tizenhatezer férőhelyes ispotály, az öt színház és további hat könyvtár, valamint a Prater és az Augarten méltó megjegyzésre. Továbbá Schönbrunn császári mulatójáról, a gyönyörű kastélyról és kertről, a fűvészs-, valamint az egzotikus vadállatok által benépesített állatkertről szerezhettek tudomást a pataki diákok.

Valamivel szűkszavúbb a jegyzet a többi osztrák tartomány, Cseh- és Morvaország, a Habsburgok illíriai, itáliai és lengyelországi birtokai, valamint Erdély, Magyarország és egész Poroszország esetében. A településekre összpontosító leírás az egyes tartományok székhelyeinek és nagyobb városainak gazdasági és kulturális jelentőségét ecseteli, s a további tele-

püléseket is e két fő szempont alapján említ meg. Különösen érdekes, hogy Stájerországhoz érve a híres búcsúhelyről, Mariazellről, majd Tirolról, Vorarlberghez érve pedig Tridentről is szót ejt, s az érseki központokat is felsorolja a mű. A főként gazdasági és kulturális intézményekre, vívmányokra összpontosító leírásban tehát nem fedezhető föl a felekezeti kivételzés, a katolikusok számára fontos városokról, épületekről is említést tesz a protestáns gyermekek számára készült jegyzet. Miként a központi udvarral is lojálisnak mutatkozik a szerző, hiszen például a nem túl dicsőséges hét éves háború egyetlen komolyabb győzelmet eredményező csatájának helyszínéről, Kolin városáról is külön szól. (15)

A kötelező tanácskönyvek mellett a Nagykönyvtár gyarapodásának vizsgálatával is nyomon követhető, hogy milyen helyet foglalt el a pataki tanításban a korszerű földrajz. A gyűjtemény fejlődése közismert: mind az előrelépés anyagi alapjainak megte-

remtése, a bevételek bővítése, mind pedig azok felhasználása, a könyvvásárlás terén számottevő eredményeket értek el a helyi professzorok. (16) A könyvtár ügyét elsőként az egyebek között épp a történelmet is tanító Szombathi János karolta föl. A professzor a 18. század második felében ugyan bejárta az egész országot, s vásárlásaival megalapozta a pataki magyar könyvtárat, de a régiségek gyűjtőjeként elsősorban nem a témánkba vágó köteteket vásárolta meg. (17) Igazán jelentős, a modern földrajzi munkákra is kiterjedő gyarapodás Kazinczy Ferenc gyűjtemé-

nyének megszerzésével érte az intézményt. Az 1806-ban megvásárolt kétezres állomány ugyanis szép számmal tartalmazott olyan geográfiai könyveket is, amelyek tulajdonosuk gyakori utazásait és nyitott gondolkodását egyaránt tükrözték. Sőt, a gazdag vásárlás további, Kazinczy által jórészt bajorországi kolostorokból beszerzett kilencszáz rézmetszettel és térképpel is kiegészült. (18) Az esetleges vásárlási alkalmak mellett az intézmény elöljárói mind jobban igyekeztek szisztematikusan, előre tervezett módon is gazdagítani a választékot. Fennmaradt 1816-ból egy lista, amelyben a tanárok javaslataikat, igényeiket sorolták föl. Szombathi teológiai és történelmi, valamint pedagógiai; a két természettudományokkal foglalkozó professzor, Kézy Mózes és Nyíri István fizikai, kémiai és természetrajzi; valamint más tanárok jogi, filozófiai és néhány gyakorlati gazdasági (például méhészeti) könyveket gyűjtöttek össze. A csaknem száz té-

tel tartalmazó listát

Az I. Ratio Educationis fontos vívmányaként emlegetjük a hazai történelemmel, földrajzi viszonyokkal kapcsolatos tudnivalók arányának növekedését. Az iskolák hagyományos, teológiai-filozófiai szemléletével szemben az első oktatási kódexben teret hódított a világi életben jobban hasznosítható tárgyak, ismeretkörök tanítása, s ennek részét képezte az előzőnél jóval részletesebb, korszerűbb földrajzi, történelmi tudás is. Igaz, a Ratio érvényesülése többnyire elmaradt, ám a világi értelmiségi réteg iránti igények megmaradtak, s így a katolikus és – a Ratiótól elve elzárkózó – protestáns oktatásban ugyan eltérő mértékben, de egyaránt nyomot hagytak e törekvések.

vizsgálva mindenképpen feltűnő, hogy Kézy és Nyíri reményei szerint az iskola általában német nyelvű és az utolsó évtizedekben kiadott szakkönyveket fog beszerezni, míg Szombathi János többnyire latin nyelvű, antik köteteket igényelt. Feltűnő a magyar nyelvű művek alacsony száma (kevesebb, mint ötöde az összesnek). Földrajzi tárgyú munkát nem találunk a beszerzendők között, mindössze egyetlen kivételt említhetünk: éppen az egyik magyar nyelvű kötetet, *Kis János* 'Utazások gyűjteménye' című művét rendelték meg a tanárok. (19)

Történeti művek

A modern – tehát nem egyháztörténeti, teológiai alapú – történelemtanítás nem számított korszakunkban a pataki oktatás szerves részének. Hazánk történelmét ugyan az első két osztályban gyorsan átvették a tanulók, az ötödik osztályban pedig gazdagabb ismeretekhez is juthattak, de folyamatos történelemoktatásban nem részesültek. Csak az 1820-as évek közepétől vált a világtörténelem tanulása is kötelezővé. (20)

Amint fentebb jeleztük, javarészt a „Hármas Kis Tükör” szolgálta a hazai történelem tanítását is. E fejezetekben a földrajzi leíráshoz képest határozottabb álláspontot képvisel Losontzi a Habsburgokkal szemben. A hun-magyar rokonság és őseink dicső cselekedeteinek a részletezésével, az alkotmánytörténeti részben a jogoknak a valóságos állapotokkal való szembesítésével, a szegényekkel és üldözöttekkel szembeni empátiával, a hazaárulás éles elutasításával a kötet mindenképpen fontos szerepet játszott a történelmi tudat, a nemzeti öntudat és az egységes hazáélményének megerősítésében. (21) Losontzi művéből, ha szűkszavúan is, de tudomást szerezhetek a diákok olyan történeti eseményekről, amelyeknek az ismerete nem szolgálta a politikai és társadalmi elit érdekeit. Rövid megjegyzésként szerepel a kötetben például *Mátyás király* sikeres ostroma Bécs ellen, s az egy-két soros megállapításokhoz képest viszonylag hosszan szól a szerző a Dózsa-féle parasztfelkelésről. Ennek elmesélését azzal zárja, hogy „igen nagy járom alá vetették a nemesek a parasztokat, amely alatt ma is nyögnek”. (22) Többnyire a török elleni közös erőfeszítésekkel, sikeres és kevésbé eredményes ostromokkal jellemzi a Mohács utáni éveket, s csak kivételes esetben tér ki más kérdésekre, például a Habsburg-ellenes törekvésekre és felkelésekre. Az egyes uralkodók regnálása ismertetésének elején igyekszik mindig néhány jó szót írni az adott személy tulajdonságairól – *Miksa* igazságszerető, a békességet előmozdító; *II. Mátyás* a koronát hetven év

után Pozsonyba visszaz szállító, *II. Ferdinánd* sohasem csüggedő, vallásában buzgó; *III. Ferdinánd* a katolikusok és protestánsok közötti békességet megteremtő uralkodóként tűnik föl a lapokon, míg a negatív megítélésű királyok esetében (*I. Rudolf*, *I. Lipót*) emberi tulajdonságokról szemérmesen egyetlen szót sem szól. (23) A saját századában megtörtént eseményeket szintén a megvívott – immár közvetlenül a magyarokat nem mindig érintő – csaták és háborúk tükrében helyezi el. A belpolitikai változások ismertetését ugyanakkor lényegében teljesen elhagyta az író. A Rákóczi-szabadságharcról megemlékezik ugyan, ám ennek ismertetése nemigen támasztja alá a hazaszeretet erősítéséről szóló fenti nézeteket: a szintén rendkívül rövid leírás egyik kulcsmondata szerint ugyanis „a magyarok József királynak kegyelmes ígéreteit megvetvén tovább is folytatták a hadakozást nem kevés károssal, mert Trencsin táján igen megvertettenek generális *Heister* és *Pálffy János* által az 1708. esztendőben”. A szabadságharc végéről írtak is inkább a lojalitásról tanúskodnak: „Rákóczi Ferenc, Bercsényi és egyebek sok pénzzel Lengyelországba mentenek; a többiek a királynak ajánlott kegyelmessége mellett az országban megmaradának.” (24) További magyarországi érdekeltségű megjegyzést olvashatunk még a rengeteg külső támadás ellenére mindvégig „bátor szívű” és „felséges” *Mária Terézia* uralmáról, aki „örökké való emlékezetét” a bécsi és váci Theresianum megalapításával és a budai királyi ház pompás formára való megépítésével is biztosította. (25) Megjegyezzük, hogy Losontzi a korszakban kivételesnek számító terjedelmet biztosított a továbbiakban Erdély földrajzának és történelmének leírására. E résznek a fentiekhez hasonló súlyos tartalmi hiányosságai, vázlatossága és hadi eseményekre való koncentrálása ellenére is (még *Bethlen Gábor* kultúrpártoló tevékenységéről sem ejt szót) döntő része volt abban, hogy Erdély és Magyarország sorsának párhuzamosságát megfelelően érzékeltesse a tanulóknak, ráadásul megítélésünk szerint mind terjed-

lemben, mind pedig hangvételeiben a Bocskai-féle felkelés tárgyalásánál bizonyult a szerző a legkevésbé lojálisnak.

A 19. század első felében az egyik legjelentősebb, számottevő szakírói munkásságot is felmutató sárospataki történelemtanár *Csengery József* volt. Az egykor maga is pataki diák Csengerynek a diplomatika tudnivalóit latin nyelven összefoglaló művén kívül legismertebb „Az egyetemes történettudomány vázlatá” című, a korszakban vaskosnak számító kötete. (26) Az 1843-ban Sárospatakon kiadott könyvben a Krisztus születése előtti 4000-tól, az „Özönvíz előtti világról” szóló résszel kezdi a történelem leírását, s a „Hármas Kis Tükör”-höz képest jóval nagyobb terjedelemben ír a világtörténelem jelesebb korszakairól, személyiségeiről, eseményeiről. Az 1648–1789 közötti időszakot vizsgálva a jelentősebb európai országok sorsát külön-külön követi, öt-nyolc oldalt szánva egy-egy államra. Felfogására alapvetően jellemző a kritikára való hajlam, ugyanakkor a királyi intézmény megítélésénél inkább engedékeny, s a körülményeket teszi felelőssé. Például a forradalmi események során kivégzett *XVI. Lajos*nak a szelídségét és jóindulatát emeli ki, mondván, dicséretére szolgál, hogy mindössze öt rabot találtak a felkelők a Bastille-ban; bukását az író a királyi környezet és felesége romlottságával, pazarlásával, megvesztegethetőségével magyarázza. Csengery óvatosan elismeri a felvilágosult gondolkodókat, nekik tulajdonítja, hogy „elkészítették a francziákat a nyomasztó szolgátság békői szét-törésére”, de a forradalom vezetőiről az általuk meghonosított terror miatt lesújtó a véleménye – *Dantont* egyszerűen „vérszopónak” titulálja. (27) Helvécia, azaz Svájc történetéhez érve sem fogalmaz meg király- vagy királysággellenes véleményt, a köztársasági berendezkedést megemlíti ugyan, de sem pozitív, sem negatív bírálatra nem méltatja. (28)

A Habsburg Birodalomról szólva ő is szűkszavú. *Wesselényi* és *Thököly* mozgalmait, valamint a Rákóczi-szabadságharc kapcsán szolid szimpátia érezhető ki a rövid leírásból, de sajátosnak tekinthetjük

például azt a megjegyzését, hogy e felkelések, belső zavarok rövid idő alatt három ízben is gyengítették a „nemzet erejét”. A *II. Rákóczi Ferenc* vezette szabadságharcot szintén nem túl nagy elismeréssel ecsetelte; az ellenállási jogot, a külföldi szövetség segítségébe vetett hitet „Rákóczi kedves képzelgéseinek” titulálta. A szécsényi és az ónodi végzések, Rákóczi vezérlő fejedelemsé választatása és a Habsburgok trónfosztása pedig semmilyen problémát nem oldottak meg, csak mélyítették a felek közötti szakadékokat – áll a nem egészen öt évvel a pesti forradalom kirobbanása előtt megjelent kötetben. A szatmári béke Csengery szerint „jótékony feltételek” között született, amely elhozta a békésebb idöket. (29)

Mária Terézia uralmához érve ismét kiemelt szerepet kapnak a háborúk, s a szerző egy félmondattal általánosságban a magyarok vitézségének tulajdonítja a sikereket. De „a had lármái közt sem felejtkezett népei boldogításáról”, s ennek jegyében megszervezte a határőrséget a délkeleti végeken, jelentősen csökkentette a katolikus ünnepek számát, árvaházakat létesített, gondoskodott a csatornázás és az iskolázás fejlesztéséről, eltörölte a kínvallatást, felszolta a jezsuita rendet, valamint az úrbérrendezéssel is fontos lépést tett a társadalmi igazságosság irányába. „A közjót teljes életében buzgó kebellet előmozdítani törekvő királynő” végül Lengyelország felosztásakor visszaszerezte az elzalogosított szepességi városokat. A legkényesebb témát, a Birodalom egységesítése irányába történő tetteket egyetlen utalás erejéig sem említi a szerző.

II. Józsefhez érve ismét kiemelt jelentőséghez jutnak a külpolitikai és hadi események, benne a kortársak és a közvetlen utókor által egyaránt elítélt török háború szenttelen ismertetése. Ám ezúttal feltűnően sok belpolitikai jellegű intézkedésről és törekvésről is említést tesz a szerző: a hivatali visszaélésekkel szembeni fellépésről, a sajtó- és szólásszabadság elősegítéséről, a németesítő tervekről, a „kalapos király” halhatatlanságát Csengery szerint önmagában biztosító türelmi rendeletről,

kolostorok eltörléséről és II. Józsefnek a katolikus egyházfővel való ellentétéről egyaránt olvashattak a tanulók. Részletes és elismerő leírása ráadásul azzal a megjegyzéssel kezdődik, hogy II. József egész életét „országai boldogítására fordítá, kár, hogy céljai s nézetei félre értettek”. Igaz, mivel az ország rendezésében mértéket nem tartott, „...így legczélszerűbb újítása- it is gyanúba hozván, megelégtelenséget és elkeseredést okoztak”. (30)

Hogy Csengery József ettől határozot- tabb, sőt, radikálisabb nézeteket vallott, arról egy kiadatlan, a cenzúra előtt nyilván ismeretlen vázlatának tanúskodik. A 38 oldalas ‚Európa politikai megtekintése’ című irat erősíti feltételezésünket, miszerint a korabeli professzorok a könyveknél jóval szabadabban beszéltek a modern történeti – s esetenként politikai – kérdésekről. (31) Csengery szerint az európai „civilisatio” rendkívül gyors fejlődésétől a királyok megijedtek, akadályozni próbálták azt, s ez forradalomhoz vezetett. A forradalomról alkotott nézetek megfontolt vélemény- alkotásról tanúskodnak, hiszen noha a for- rásuk a nemes érzésekben és a közjó sze- retetében, valamint a kormányok-fejedel- mek folyamatos hibáiban gyökereznek, ezúttal is elveti a fegyveres felkelés lehe- tőségét, s végül kiáll a királyság intézmé- nye mellett: „nem ok nélkül mondják azt, hogy nincs oly rossz Fejedelem, aki jobb ne volna a revolutiónál.” (32) A forrada- lom bukásra van ugyanis ítélve, hiszen egy megvalósíthatatlan ideára, a jussok egyen- lő elosztására épül. Am néha szükséges a királyi hatalom igazságossá tétele, hiszen fontos, hogy az uralkodó rendelkezék vir- tussal, törekedjen a szakadatlan háborúzás felszámolására, s népe boldogulása lebe- gen a szeme előtt. A jobb sorsra érdemes uralkodó és züllött környezete között kü- lönséget nem tevő francia nép forradal- mának leverésében kulcsfontosságú volt, hogy az európai dinasztiák összefogtak egymással. Enélkül szerencsétlen bukás lett volna nemcsak a királyok végzete, ha- nem a forradalom által félrevezetett népe- ké is. Mindezek ellenére súlyosan bírálja is ezt az összefogást, mondván, az igen

nagy veszedelmet foglal magába, mert ar- ra vezérelheti a népeket, hogy ők is szö- vetkezzenek egymással. Ebben a lényegé- ben a felvilágosult abszolutizmus legfon- tosabb elveit a béke igényével ötvöző po- litikai állásfoglalásban és elemzésben az 1820-as évek Habsburg Birodalmát Csengery mélységesen elítélte. Ausztria ismét „a despotizmus hazája”, uralkodója „se vétket, se virtust nem ismer”, szemében minden eretnokség, s fegyver által is ér- vényt szerez az abszolutizmus princípiumának. Megítélése szerint Bécsnek céljai és eszközei sem változtak, legfeljebb óva- tos intézkedésekkel tűrhetővé teszi ezt az állapotot. Végül megjegyzi, hogy *Ferenc* ellentmondást nem tűró politikája különö- sen végzetes a protestánsokra nézve. (33)

Szintén kéziratos formában bukkantunk *Futó István* ‚Magyarország története’ cí- mű, kb. 80 oldalas kötetére, amelyben a hunoktól 1806-ig folyik az igen tömör, a minősítésektől teljes mértékben tartózkodó eseményleírás. Mindössze az utolsó négy oldal vonatkozik Mária Terézia és utódai idejére. A királynő negyven éves uralkodásának ezúttal is csak a külharcait olvashatjuk, itt hangsúlyozva *Nádasdy Fe- renc* prágai és *Hadik András* berlini érde- meit. A külső konfliktusok csak a népes család rövid jellemzésével egészülnek ki. II. József idejéből is csak a megszokott in- tézkedések érdemeltek helyet (tolerancia- pátenst, németesítő törekvések, a török há- ború) és utódairól is hasonló visszafogott- sággal szól a szerző. *II. Lipót* uralmánál kiemeli az országgyűlés összehívását s a koronázást; Ferenc idejéről pedig a hábo- rús részvétel, az örökös császári cím felvé- tele s a siketnémák váci intézetének – ke- véssé lényegesnek tűnő – felavatása olvasható. (34)

Végül egy kevésbé ismert, noha magas színvonalú és kifejezetten korszerű felfo- gású, 1819-ben született négy kötetes biográfiai lexikonról szólunk, amelyet a szerző személye tesz érdekessé számunk- ra. *Mokry Benjámin* ugyanis a pataki kol- légium tanulója volt, majd Páparra került, s az ottani anyaiskola professzorává vált. A tanári pályától való korai távozását köve-

tően Pesten telepedett le, s élete utolsó szakaszában kizárólag nem elhanyagolható tudományos, írói munkásságát gyarapította. (35) Itthon példátlan vállalkozásba fogott: majd' ezer történelmi személy hosszabb-rövidebb életrajzával szolgált a művelt olvasók és az igényesebb diákok számára. Az uralkodókat, hadvezéreket, politikusokat, művészeket, tudósokat, híresebb világi és egyházi főurakat s egyéb okokból hírnevet szerzett egyéneket egyaránt felvonultató műben a Habsburg Birodalom 18–19. századi sorsát alakító egyik-másik személyiség életrajza is olvasható. A százmunkra legérdekebb személyeknek Mokry viszonylag nagy teret szentelt. Mária Teréziáról és II. Józsefről egyaránt csaknem tíz oldalon számolt be, amely az átlagosnál jóval nagyobb terjedelmet jelent. Ennek ellenére a korábbiaknál sokoldalúbb vagy arányosabb ismertetéssel itt sem találkozhatunk: a külpolitikai intézkedések és a hadi szerepcse változásai mellett elenyésző maradt a birodalom egységesítése érdekében tett lépések,

illetve a további belpolitikai törekvések szerepe. Ezúttal sem találkozhatunk a felvilágosult abszolutizmus oktatás-, társadalom- és gazdaságpolitikájának legelemibb tárgyalásával sem, noha a szerző például *II. Frigyes* porosz uralkodó leírásánál bizonyítja, hogy érzékeny az ehhez hasonló problémákra. (36) Az író rokonszenvez a királynővel és fiaival, szívesen szól emberi tulajdonságaikról, s egy-két hibájukról (például Mária Terézia túlzott kíváncsiságáról, illetve hajlamáról arra érdemte-

lenek segítésére; II. József türelmetlenségéről) sem feledkezik el. II. Józsefről alkotott véleményét frappánsan összefoglalja záromondatainak egyike: „Vallyon az Egek nem azért vették ki oly hamar közzülünk, mivel nagy érdemeit betsülni nem tudtuk?” (37) Újdonság a korábbiakhoz képest, hogy II. Lipót toscanai nagyhercegi éveit mint a bölcs uralkodás zálogát említi. (38)

A 18. század végi Ausztriából feltűnően kevés híres személyiség került be a szerző válogatásába – *Van Swieten* kivételével kimaradt az összes teréziánus, illetve jozefi-

A 18. század végén, a 19. század első felében a korszerű társadalmi, gazdaságföldrajzi, történelmi kérdések, azon belül is Bécs és hazánk viszonyának taglalása az akkori tantervek készítői, tankönyvek írói és a tanárok számára több szempontból is kínos feladatnak bizonyulhatott, hiszen a protestantizmus barátjának vagy megbízható szövetségesének sohasem mutatkozó udvar könnyűszerrel okozhatott volna súlyos gondokat a vele nyíltan szembe forduló intézménynek. Ugyanakkor valószínűleg a jobbra kismanes sorból professzorrá lett tanárok jobb meggyőződése, valamint a közvetlen környezet társadalmi, történelmi hagyományokra épülő elvárásai a radikálisabb hangvételt erősítették.

nista politikus, udvari tisztviselő, s hiányoznak a politikával bármilyen kapcsolatba került egyéb gondolkodók, lapalapítók, újságírók stb. (Itt ismét hivatkozhatunk a porosz példára, hiszen például *Archenholz*, a hamburgi kiadású politikai-történelmi *Minerva* alapító szerkesztője bekerült a gyűjteménybe.) (39) Ugyanakkor néhány zeneszerző (például *Haydn* vagy a bécsi és stockholmi zeneakadémia főmuzsikusa, *Albrechtsberger*), a szatirikus műveiről akkoriban közkedvelt költő, II. József idején rövid ideig főcenzor

Blumauer, vagy éppen a „sakkautomatája” vagy a beszélőgépe révén máig ismert *Kempelen* kihagyhatatlannak bizonyult. Már-már természetes, hogy külön címszót érdemelt ki itt is *Hadik András* kapitány, aki megsarcolta Berlin lakosságát. (40) (Meg kell jegyeznünk, hogy Mokry emelte ki talán leginkább a magyarok hősiességét, amelyet Mária Terézia oldalán tanúsítottak a háborúban, valamint ő volt az, aki a leg részletesebben fejtette ki a híres „életünket és vérünket”-jelenetet is.) (41)

Az előző fejezetben már bemutatott könyvvásárlási tervezet vizsgálata ezúttal is tanulságosnak mutatkozik. Annál is inkább, mert Szombathi János részben történelmi munkák beszerzésére tett javaslatot. Az általa elkészített 15 tételes listán azonban az ókori görög és a középkori bizánci történelemmel, valamint *Nagy Károllyal* foglalkozó könyvek mellett mindössze néhány, a szomszédos népek, a szlávok, a dalmáciaiak, horvátok történetéről szóló munkát találunk, azaz témánk szempontjából előremutató változások tervszerű bevezetése nem állt a professzor szándékában. (42)

Összegzés

A 18. század végén, a 19. század első felében a korszerű társadalmi, gazdaságföldrajzi, történelmi kérdések, azon belül is Bécs és hazánk viszonyának taglalása az akkori tantervek készítői, tankönyvek írói és a tanárok számára több szempontból is kínos feladatnak bizonyulhatott, hiszen a protestantizmus barátjának vagy megbízható szövetségesének sohasem mutakozó udvar könnyűszerrel okozhatott volna súlyos gondokat a vele nyíltan szembeforduló intézménynek. Ugyanakkor valószínűleg a jobbára kisnemesi sorból professzorrá lett tanárok jobb meggyőződése, valamint a közvetlen környezet társadalmi, történelmi hagyományokra épülő elvárásai a radikálisabb hangvételt erősítették.

Az közismert, hogy a pataki diákok nagyobb szabadságnak örvendhettek, mint a nagyobb, jobban szem előtt lévő s társadalmi, gazdasági okokból konzervatívabb debreceni iskola, s elsősorban Sárospatakon alakultak ki olyan kezdeményezések, amelyek munióiót adtak az 1830–40-es évek termékeny politikai-társadalmi vitáinak, mozgalmainak. Írásunkban arra kerestük a választ, hogy ezt a kétségtelenül látványos és közismert eredményekkel járó folyamatot megalapozta, megalapozhatta-e rendszerezetten megszerezhető iskolai tudás, vagy pedig inkább érzelmi-indulati fundamentumra épült-e. Láthattuk, a földrajzot és a történelmet viszonylag rövid

ideig s csak vázlatosan tanulták a diákok, ez a periférikus helyzet tükröződött a könyvtári beszerzések során is. Különösen szűkszavú volt a modern kérdések, problémák s azon belül is hazánk és az udvar viszonyának taglalása.

Ez az egyébként nem különösebben kockázatos gazdasági és politikai földrajzi könyvek esetében áruklodó, hiszen ez azt mutatja, hogy a modern tudnivalók esetében általában megengedhető volt a nagyvonalúság. Ugyanakkor a történelmi írók esetében feltételezhető az, hogy a szűkszavúság valaminek, talán épp a radikális álláspontnak az elpalástolására alkalmas eszköz. Megítélésünk szerint a pataki tanárok és az ott használatos tankönyvek szerzői nem voltak radikálisak. Losontzi és a határozott Csengery egyaránt nem túl megértően szólt a Rákóczi-szabadságharcról. S mindegyik vizsgált műben pozitív színben tűnnek fel azok az uralkodók is, akik a reformkorban, akár már néhány év múlva is közmegevetés tárgyává váltak. Egyik szerzőben sem merül fel a Bécből való függetlenedés gondolata sem, sőt a külpolitikai és hadi események kiemelt taglalása a közös sors, az összetartozás érzését erősítették az olvasókban, a tanulóknak. Ám nem tekinthetjük a szűkszavúságot és az elismerő mondatokat a feltétlen lojalitás jelének sem. Határozott álláspontot foglalnak el a szerzők az uralkodók rendeket mellőző vagy vallásüldöző politikájával szemben, kritikusak az egyébként általuk tisztelt és elismert II. József kapcsán is és a múlt egyes fejezeteinek tárgyalásakor esetenként a kortársaknak is üzennek a tankönyvírók.

A határozott, olykor kritikus, bár a nemzeti öntudat kialakításáért hivatalosan-formálisan nem sokat tehető pataki tanárok valószínűleg magánemberként, illetve előadásaik során szóban lényegesen keményebb véleményeket fogalmaztak meg – erre utal a kéziratok szóhasználata, téma-választása. Ez jelentősen erősíthette az iskola falain belül és azon kívül egyaránt érzékelhető mentális változásokat, ám a vizsgált tankönyvek önmagukban nem voltak erre elegendők. A radikális tan-

könyvek elterjedésének megakadályozásához még túlságosan is erős volt az udvar, a még keményebb hangvételű kéziratok szaporodása pedig nem állt a Kollégiumot leginkább igénybe vevő társadalmi rétegek érdekében.

Jegyzet

- (1) A korszak tanrendi változásairól bővebben: *Csorba*, 2000. 21–49.; *Koncz*, 1981. 116–154.; *Ugrai*, 2001. 94–111.
- (2) A pataki nemzeti ellenállás bőséges irodalmát újabban feldolgozta, valamint a Páncél és a Nándor vármegyék működésére vonatkozóan alapos kutatásokkal kiegészítette: *Csorba*, 2000. 50–81.
- (3) *Kosáry*, 1996; *Vörös*, 1975. 1–20.
- (4) Erről részletesen: *Bajkó*, 1976; *Kosáry*, 1988. 226–240.; *Mészáros*, 1968.
- (5) *Tóth*, 1981. 66–80.
- (6) *Csinádi*, 1959. 1033–1043.; *Lisztes*, 1986. 179–184.; *Mészáros*, 1980. 350–369.; *Udvarhelyi–Göcsei*, 1973. 7–37.
- (7) *Balassa*, 1929. 108–155.; *Benda*, 1978. 13–63.; *Gunst*, 1995. 123–132.
- (8) *Fülöp*, 1978. 24–69.
- (9) *Donáth*, 1961. 489–496.; *Fejtő*, 1938. 238–247.
- (10) *Bényei*, 1998. 24–26.; *Fülöp*, 1978. 69–77.
- (11) Nem véletlen, hogy Kazinczy Ferenc legelső, Magyarországot bemutató műve, az 1775-ben írt *Patriae memoria dulcis földrajzi tárgyú. Frisnyák*, 1960. 40–43.
- (12) *Szabóné*, 1980. 491–502.; *Szilágyi*, 1861. 193–231.
- (13) *Frisnyák*, 1960. 40–43.
- (14) *Losontzi*, 1999. 26–58.
- (15) *Az Ausztriai és Prussiai Birodalomnak rövid leírása az Inferior Syntaxisták számára*. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Kézirattára. (A továbbiakban: SRKKt.) 2027.
- (16) A kollégiumi könyvtár bőséges szakirodalmából néhány mű: *Czeglé*, 1980. 52–59.; *Czeglé*, 1981. 18–70.; *Szinyei*, 1884.
- (17) *Czeglé*, 1981. 25–30.
- (18) *Frisnyák*, 1960. 40–43.
- (19) A Sárospataki Református Kollégium Levéltára (A továbbiakban: SRKLt.) A. XXXIX. 16.039 – 16.040.
- (20) *Szilágyi*, 1861. 193–231.
- (21) *Bíró*, 1957. 221–242.
- (22) *Losontzi*, 1999. 95–96.
- (23) *Losontzi*, 1999. 93–103.
- (24) *Losontzi*, 1999. 103–104.
- (25) *Losontzi*, 1999. 103–106.
- (26) *Szinyei*, 1893. II. kötet. 267–268. hasáb.
- (27) *Csengery*, 1843. 211–215.
- (28) *Csengery*, 1843. 221–222.
- (29) *Csengery*, 1843. 265–273.
- (30) *Csengery*, 1843. 204–207., 265–273.
- (31) A művet – annak radikalizmusát valamelyest eltolozva – ismertette: *Bíró*, 1960. 155–165.

(32) *Csengery József: Európa politikai megtekintése 1825-ben*. Kézirat (A továbbiakban: *Csengery*, 1825.) SRKKt. 549.

(33) *Csengery*, 1825. 26–30.

(34) *Futó István: Magyarország históriája 1835-ből*. SRKKt. 510.

(35) *Szinyei*, IX. kötet. 1903. 116–118.

(36) *Mokry*, 1819. II. kötet. 212–221.; 370–377.; IV. kötet. 177–187.

(37) *Mokry*, 1819. II. kötet. 376.

(38) *Mokry*, 1819. I. kötet. 96–99.

(39) *Mokry*, 1819. I. kötet. 98–99.

(40) *Mokry*, 1819. II. kötet. 46–48.

(41) *Mokry*, 1819. IV. kötet. 177–187.

(42) SRKLt. A. XXXIX. 16.039 – 16.040.

Irodalom

Bajkó Mátyás (1976): *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest. Balassa Brúnó (1929): *A történettanítás múltja hazánkban*. Pécs.

Benda Kálmán (1978): *Magyarország a XVIII–XIX. század fordulóján*. In: Benda Kálmán (szerk.): *Emberbarát vagy hazafi?* Budapest.

Bényei Miklós (1998): *A nemzeti és polgári kultúra felé*. Debrecen.

Bíró Sándor (1957): *A Hármas Kis Tükör mint a magyar történelem tanításának alapja a XIX. század első felében*. In: I. Tóth Zoltán (szerk.): *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae Sectio Historica*. Tomus I. Bíró Sándor (1960): *Történelemtanításunk a XIX. század első felében. A korabeli tankönyvirodalom tükrében*. Budapest.

Czeglé Imre (1980): *A Sárospataki Nagykönyvtár múltja, jelene és problémái*. In: *Confessio*, 3., 4. 52–59.

Czeglé Imre (1981): *A sárospataki Nagykönyvtár történeti áttekintése (1531–1945)*. In: *Borsodi Könyvtári Krónika*. III. Miskolc. 18–70.

Csengery József (1843): *Az egyetemes történettudomány vázlatja*. Sárospatak.

Csinádi Gerő (1959): *Földrajzi tankönyvirodalmunk a XVIII. században*. *Pedagógiai Szemle*, (IX.) 11., 1033–1043.

Csorba Sándor (2000): *Reformkori diákegyesületek Patakon és a Társalkodási Egyesület Pozsonyban*. Budapest.

Donáth Regina (1961): *Néhány adalék a szerzői kézirat és cenzúra viszonyához a XVIII. század végén*. *Magyar Könyvszemle*, 1(LXXVII.) 4. 489–496.

Fejtő Ferenc (1938): *II. József és a szellem szabadsága*. *Szép Szó*, 238–247.

Frisnyák Sándor (1960): *Földrajztanítás Sárospatakon a XVII–XIX. században*. *Mívelődésügyünk*, december, 40–43.

Fülöp Géza (1978): *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest. Gunst Péter (1995): *A magyar történettudomány története*. Debrecen.

Koncz Sándor (1981): *A filozófia és a teológia okta-*

tása 1703–1849 között. In: *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*. Budapest. 116–154.

Kosáry Domokos (1996): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest.

Kosáry Domokos (1988): Az oktatásügy a haladó törekvések hullámvölgye idején, 1790–1830. In: Horváth Márton (főszerk.): *A magyar nevelés története I*. Budapest. 226–240.

Lisztes Edit (1986): A magyarországi földtanítás története Mária Terézia uralkodásától az 1848/49. évi szabadságharcig. *Földtani Közlöny*, 116., 2. 179–184.

Losontzi István (1999): *Hármas Kis Tükör*. Budapest. Reprint.

Mészáros István (1968): *A magyar nevelés története, 1790–1849*. Budapest.

Mészáros István (1980): Az 1777-i és 1806-i Ratio Educationis tankönyvei. *Magyar Könyvszemle*, (XCVI.) 4., 350–369.

Mokry Benjámin (1819): *Közönséges Historiái-Biográfiái Kézi-Lexikon avagy Rövid Élet-leírások*. Pest.

Szabóné Fehér Erzsébet (1980): A sárospataki kollégium 19. század eleji kéziratok tantervei. *Levéltári Szemle*, 3., 491–502.

Szilágyi István (1861): A gimnáziumi oktatásügy tör-

ténete a magyarországi helv. hitvallásúaknál, különös tekintettel a h. h. tanároknak Pesten 1860-ban tartott egyetemes értekezletére. In: *Sárospataki Füzetek*. 193–231.

Szinyei Gerzson (1884): *A Sárospataki Főiskola Könyvtár Története*. Sárospatak.

Szinyei József (1893): *Magyar írók élete és munkái*. Budapest.

Tóth Béla (1981): Debrecen könyvtári kultúrája a 18. században. *Magyar Könyvszemle*, (XCVII.) 1–2., 66–80.

Udvarhelyi Károly – Göcsei Imre (1973): *Az alsó- és középfokú földrajztanítás története Magyarországon*. Budapest.

Ugrai János (2001): Felvilágosodás kori változások a Sárospataki Református Kollégiumban. *Egyháztörténeti Szemle*, 1., 94–111.

Vörös Károly (1975): A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. *Valóság*, 10. 1–20.

(*Írásom a Pro Renovanda Cultura Hungariae „Osztrák-magyar közös múlt” Szakalapítvány támogatásával készült. A Szakalapítvány értékes segítségét ezúton is köszönöm.*)

Ugrai János

Szakmai és szociális kompetencia – kulturált beszéd

Az utóbbi években – elsősorban a nyugati típusú társadalmakban – nagy változások mentek végbe az egyes szakmák által megkövetelt kompetenciák tekintetében. A hagyományos nagyipar és a mezőgazdasági nagyüzemek átalakulásával egyre kevesebben vannak akik munkaidejükben szinte kizárólag megmunkálendő munkadarabokkal vagy termények előállításával foglalkoznak. A kisebb termelői egységben dolgozóktól mindinkább a szociális és kommunikációs képességek mozgósítását kívánják meg.

Ezzel összefüggésben felértékelődnek az egyes szakmákhoz kapcsolódó szociális kompetenciák, egyre több értelmiségi és szolgáltató jellegű szakma kommunikációigénye válik nyilvánvalóvá. Érdeemes végiggondolni ezt a helyzetet a közoktatás szempontjából. Vannak szakmák, melyek esetében a jó kommunikációs készség – legalább igényként – mindig is hozzátartozott a pályaalakmassághoz. A jogász végzettséghez kötött professziók gyakorlóinak, elsősorban az ügyészeknek

és az ügyvédeknek mindig is ismerniük kellett a verbális bizonyítás, a cáfolás, az elokvens érvelés technikáját. Azt sem vitatja senki, hogy a pedagógusok kultúra-közvetítő szerepüknek csak magas fokú kommunikációs hatékonysággal képesek jól megfelelni. Még érvényesebb ez a pedagógus szocializáló és perszonalizáló szerepeire.

Más szakmák kommunikáció-igényesége nem látszik ennyire nyilvánvalónak. A menedzserek pályaalakmasságát első-